

NEJAT GÖYÜNÇ – WOLF DIETER HÜTTEROTH, *Land an der Grenze, Osmanische Verwaltung im heutigen türkisch-syrisch-irakischen Grenzgebiet im 16. Jahrhundert*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1997, 312 s.

Son onbeş yıldır Tahrir defterleri esas alınarak yapılan bölge tarihi çalışmalarında büyük bir artış gözlenmektedir. Bilhassa Anadolu'nun hemen hemen bütün bölgeleri hakkında seri halde yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri vasıtasıyla görülen bu adedi artış, kemiyet itibarıyla sevindirici olmakla beraber, keyfiyet bakımından umumiyetle zayıf ve methodsuz, birbirini biteviye tekrar eden birer bilgi hamulesi durumundadır. Birçok önemli bölgeler ve merkezler üzerinde yapılan çalışmalarda görülen muhteva ve değerlendirme zaafı, metodolojik eksiklikler, bilgileri olduğu gibi, sistematik olmayan bir tarzda aktarmadan ibaret anlayış, söz konusu bölgeler ve merkezler hakkında yeni incelemeleri zaruri kalmaktadır. Bununla beraber Tahrir defterlerinin doğrudan belirli bir sistem ve metod dahilinde neşri, farklı sahadaki araştırmacılar için de önemli bir malumat birikimi olabilecek vasatın temini yanında, bu tür çalışmalar için ortak bir özelliği yakalamayı ve bir müşterek noktada birleşmeyi sağlaması açısından da mühimdir. Şüphesiz burada dikkat edilmesi gereken husus, neşir için gerekli asgari müştereklerde birleşmek ve bir sistem oluşturmaktır. Böyle bir sistemleştirme, Erlangen'de tertip edilen II. Milletlerarası Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumu'nda Prof. Hütteroth tarafından teklif edilmiş de katı bir neticeye ulaşılmamıştı (Sempozyum için bk. Y. Kurt, *OTAM*, V, Ankara 1994, s. 621-630).

Elimizdeki kitap, böyle bir anlayışı yansıtan son derece dikkat çekici bir çalışma hüviyetini haizdir. Daha önce tahrir defterlerinin verilerini farklı bir anlayışla işleyen ve bunları haritalara dökerek yeni bir tarzın öncülüğünü yapan Prof. Hütteroth ile bölge ve şehir tarihi araştırmalarında tahrir defterlerini esas alan incelemelerin ilk ciddi örneğini ortaya koyan Prof. N. Göyünç'ün derin tecrübelerini yansıttıkları bu eser, esas itibarıyla 1564 tarihli tahrir defterinin adedi verilerinin farklı bir yaklaşımla mufassal dökümlerini ve söz konusu verilerin değerlendirilmesinin haritalar üzerinde tebeyyününü haiz bulunmaktadır. Önsöz, giriş, defterlerdeki bilgilerin değerlendirilişi ve bunların adedi verilerinin sıralanışı ve haritalardan ibaret olan bu kitapta, öncelikle ele alınan bölge üzerinde durulmuştur. Burası, XVI. yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliği'ne bağlı olan ve beylerbeyliğin güney kısımları, bugünkü Türkiye-Suriye-Irak sınır bölgesini içine almaktadır. Söz konusu tahririn esas alındığı bölge başta Mardin olmak üzere, Beriyecik, Hasankeyf, Nusaybin, Akçakale, Sincar, Habur, Deyrüzor, Ane adlı idari birimlere ayrılmıştır. Araştırmacılar, önce çalışmanın hedefini çizdikten sonra, tahrir defterinin neşir metodu hakkında bilgi vermekte ve ele alınan bölgenin coğrafi ve iklim özelliklerini ortaya koymaktadırlar. Bunun ardından Diyarbekir bölgesindeki livalar ve kaza merkezlerinin durumu, bunlarla ilgili yapılan incelemeler; hasseten, ele alınan bölgenin tahrirleri, idari birimlerinin gelişme süreçleri anlatılmaktadır. Bu kısımda XVI. yüzyıl boyunca idari yapı da arşival malzemenin ışığında tespit edilmekte; bunun ardından ümar sistemine dahil livalar, ocaklık statüsündeki yerlerin mahiyeti üzerinde durulmaktadır (s. 23-31). Bunun hemen peşinden 1518-1567/68 yılları arasında bölgede liva denilen idari birimin ve bunun alt idari kademelerinin dökümleri, adları sıralanmakta ve bir liste yer almaktadır (s. 32-35). Liste, bölgeyle ilgili yapılacak çalışmalar için bir rehber hususiyeti taşımaktadır. Bundan sonra Mardin kazasından başlayarak yukarıda zikredilen idari birimler sırasıyla tarihi coğrafyaları, idari durumları ve diğer özellikleriyle beraber ele alınmaktadır. Bu kısım çeşitli resimler ve haritalarla desteklenmiştir. Dağlık alanlar, ovalar, yerleşme yerleri ve birimlerinin hususiyetleri, mali birimlere ait adedi verilerin birbiriyle mukaye-

sesi yine burada yer almaktadır. Burada verilen bilgilere göre Mardin kazasının çekirdeğini Mardin şehrini içine alan dağın eteğindeki ova oluşturur. Beriyyecik kazası ise, bugünkü Viranşehir, Derik, Ceylanpınarı kazalarının bulunduğu sahayı kapsamaktadır. Burası "berriye" yani bozkır olup herhangi bir şehir veya kasaba gibi büyük bir yerleşme yeri bulunmamaktaydı. Viranşehir ise ufak bir pazar yeri durumundaydı; yerleşme de dağlık kesimi ile bozkır arasındaki şeritte yoğunlaşmıştı. Burada Hıristiyan köyler de vardı. Hasankeyf livasının dört nahiyesi bulunmaktaydı, Şehir ve Tur nahiyeleri eski iskan yerleriyle meskundü. Behmerd ve Mehrani ise, aşiret bölgesi özelliğindedi. Nusaybin'in bir kısmını, Suriye sınırı içinde yer alan alüvyonlu bir ova kaplamaktaydı. Arazi sulak olup tarım faaliyetleri açısından ilginç bir özellik taşıymaktaydı. Akçakale, küçük bir liva olup aşiret yapısının belirlediği, hiç nahiyesi olmayan bir idari birimdi. Sincar aynı adlı dağı çevreleyen kesimdeydi. Habur, Fırat'a uzanan bir vadide sulak bir araziyi içine almaktaydı. Burada tarihi çok eskiye giden kanallar vardı. Deyrüzor, Deyr, Rahbe, Cemase adlı üç nahiyeden oluşuyor, devamlı bir yerleşme yeri bulunmuyordu ve aşiretlerle meskundü. Ane, Suriye-Irak sınırından Hit şehrinin yukarı kesimine uzanmaktaydı.

Kitapta yer adlarına ayrı bir bahis açılmış, bunlar nahiyelerine göre, haritalarda belirtilmiştir. Tıl/Tel ön ekiyle başlayan yer adları, depe/höyük ile bitenlere rastlanmaktadır. Özellikle "-iyye" müennes ekiyle belirtilen köy adları, su sarnıçlarının (dolap) yanındaki iskan birimlerini de ihtiva etmekte olup daha ziyade Arapça konuşan bölgelerde yoğun olarak görülmektedir. Viran/ören, harabe ekli yer adları ise, daha önce terk edilmiş olan ve kalıntıları bulunan iskan mahallerini nitelemektedir. Bunlar haritalar üzerinde, çok ilginç bir yerleşme panoramasını göz önüne sermektedir. Ardından vergi nisbetleri ve ölçü sistemlerine dair bilgiler verilmiş; vergilendirme kısmında tarım topraklarından elde edilen mahsullerin öşür nisbetleri, düşük vergilendirmenin fazla görülmesinin sebepleri üzerinde durulmuş, haritalarda çeşitli gelir sahipleri belirlenmiş; has, zeamet, tımar, vakıf topraklar ve gelirleriyle ilgili değerlendirmeler ve bunların sancak bazında mukayeseli şekilleri yapılmıştır. Bunun ardından Nusaybin sancağı kanunnamesi ve latin alfabesine aktarılmış şekli verilmiştir. Nüfus ile ilgili kısımda (s. 123-138) kazalar teker teker ele alınmış; hâne hesabında 4 rakamı esas alınıp buna mücerred eklenmiş ve buna göre toplam nüfus tahminlerinde bulunulmuştur. Bölgedeki şehirlerle ilgili listeler s. 128'de yer almaktadır. Burasının şehirleşmenin zayıf olduğu bir bölge olduğu hemen dikkati çekmektedir. Haritalarda Pazar yerleri de gösterilmiştir.

Bu bilgilerin ardından defter verilerinin sistematik bir şekilde dökümleri yer almaktadır. Kaza, liva gibi idari birimlere göre düzenlenmiş ve defterin orijinal numaraları korunarak aktarılmış olan bu kısımda, her türlü bilgi için kod numaralar konulmuş; köy, mezraa gibi birimler hakkındaki bilgiler böylece bir satura sığdırılmış; dolayısıyla defter neşrinde yeni bir metod takdim edilmiştir.

Genel olarak bölgenin temel idari, mali, sosyal özelliklerinin bütünüyle ele alındığı bu çalışma, dikkat çekici metoduyla, aynı zamanda tarihi coğrafya türü araştırmalara da rehber olacak hususiyettedir.